

ТАНУУНУ ТУЮНДУРУУЧУ МОРФОЛОГИЯЛЫК КАРАЖАТТАР

Бул макалада англис тилиндеги “танууну” туюндурган морфологиялык каражаттар каралган. Анда англис тилиндеги танууну туюндурган морфологиялык каражаттарга толугу менен токтолуп, мисалдардын жардамы менен өнүмдүү делген каражаттар аныкталган.

Негизги сөздөр: тануу түшүнүгү, жай сүйлөм, терс сүйлөм, категория, морфологиялык каражаттар, префикс, суффикс.

Токтогулова Г. - магистрант (ЛИ-1-15) ОшГУ

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ОТРИЦАНИЯ

В данной статье рассматриваются подходы к пониманию отрицания в английском языке. Особое внимание уделено морфологическим средствам выражения отрицания и определено самые продуктивные из средств с помощью примеров.

Ключевые слова: понятие отрицание, утвердительное предложение, отрицательное предложение, категория, морфологические средства, prefixes, suffixes

Toktogulova G. - post-graduate student (L-1-15) Osh state university

MORPHOLOGICAL MEANS OF NEGATION

The article deals with the concept of negation in the English language. The particular attention is given to the morphological means and determined the most productive negative prefixes and suffixes in English language.

Keywords: concept of negation, affirmative sentence, negative sentence, category, morphological means, lexical, syntactical means.

Грамматика морфология жана синтаксис деген эки бөлүмдөн турат. Морфология сөз жөнүндөгү грамматикалык окуу деген маанини туюндурат. Сөз – морфологиянын негизги объектиси. Морфология сөздөрдүн грамматикалык касиетин иликтеп, тигил же бул сөз кандай грамматикалык формага жана мааниге ээ экендигин аныктайт [5]. Ошондой эле ар түрдүү сөз

түркүмдөрүнө тиешелүү болгон сөздөрдүн грамматикалык категорияларынын спецификалык өзгөчөлүктөрүн да үйрөтөт, мисалы:

no – жок – терс маанидеги бөлүкчө;

no friends – зат атооч, көптүк сандагы сөз, терс маанини билдирет;

There isn't a phone in his pocket. – грамматикалык оборот, жекелик санда, зат атоочтун терс маанисин билдирет.

Демек, морфология ар түрдүү типтеги сөздөрдүн грамматикалык формаларынын составын тактап, сөз өзгөрүшүнүн эрежесин иликтеп, сөздөрдү жөндөлүш, жакталыш типтери ж.б. белгилери боюнча бөлүштүрөт. Сөз түркүмдөрү жөнүндөгү окуу да морфологияга кирет. Ал сөздөрдүн семантикалык жана формалык өзгөчөлүктөрүн карап, сөздөрдү сөз түркүмдөрү боюнча бөлүштүрүүнүн критерийлерин жана эрежелерин аныктайт, сөз түркүмдөрүнүн системасын тактап, ар бир сөздүн лексико-грамматикалык

өзгөчөлүктөрүн жана сөз түркүмдөрүнүн өз ара карым-катышта, байланышта болушунун законченемдүүлүктөрүн аныктайт [3]. Демек, сөздөрдүн грамматикалык маанилерин, формасын, алардын өзгөрүшүн жана сөз түркүмдөрүнө бөлүнүшүн үйрөтүүчү грамматиканын бөлүмү морфология деп аталат.

Сөз – бул лексикалык жана грамматикалык маанилердин татаал биримдиги. Ошондуктан грамматикалык маанини аныктоо сөздүн лексикалык мааниси менен грамматикалык маанисинин ортосундагы карым-катнашты жана айырмачылыктарды ажыратуудан башталууга тийиш. Сөздүн лексикалык мааниси – аны башка сөздөрдөн айырмалап турган жеке өзүнө тиешелүү болгон индивидуалдык маанилик белги. А түгүл маанилик жактан өтө жакын турган сөздөр да ар түрдүү лексикалык мааниге ээ болот [5].

Демек, лексикалык маани сөздүн жеке керт башына гана тиешелүү. Ошол эле учурда жогорку мисалдарда келтирген сөздөр лексикалык маанилери боюнча айырмаланып турганы менен, ал сөздөр дагы бир мааниси боюнча биригип, жалпылыкка ээ болуп турушат.

Танууну туюндуруучу морфологиялык каражаттарга префиксация жана суффиксация кирет. Сөз жасоо процессинде алар негизги ролду ойнойт. Баарынан мурда эреже катарында жаңы сөз түркүмдөрүнөн жаңы сөздөрдү жасайт [2]. Кайрадан түзүлгөн сөз ошол эле сөз түркүмдөрүндө кала берет, мисалы:

common (обыкновенный) – uncommon (необыкновенный)

grateful (благодарный) – ungrateful (неблагодарный)

ability (способность) – disability (неспособность)

responsible (ответственный) – irresponsible (безответственный)

Англис тилиндеги бир кыйла кеңири таралган префикстер болуп танууну билдирген префикстер эсептелет. Аларды ар тараптуу карап көрөлү. –un префикси индоевропалык тилдердин көпчүлүгүндө ар кандай формаларда кезигет. Азыркы англис тилинде ал байыркы англис тилинен алынган формасында сакталып калган [1]. Бул абдан кеңири таралган префикс жана ар кандай сөз түркүмдөрүнөн жаңы сөздөрдү оңой эле жасай алат:

ungrateful (неблагодарный)

inhumanly (бесчеловечно)

Бул префикстер баарынан көбүрөөк сын атоочтордо жана тактоочтордо жолугат, мисалы:

The only thing that makes me unhappy is that I'm making you unhappy
(Graham 1976:49).

Бир гана нерсе мени бактысыз кылган бул мен сизди бактысыз кылгандыгым.

Oh, Freda, that was unforgivable (Richard 1984:26). Я думаю, это несправедливо, а также довольно глупо и неестественно.

Oh, Freda, that was unforgivable (Richard 1984:26).

О, Фрэда, бул такыр кечиримсиз.

I think that's unfair and also rather stupid and affected (Richard 1984:25).

Менин оюмча бул адилетсиз, ошондой эле келесоолук.

Un – префикси бар сөз “not” бөлүкчөсү бар сөз сыяктуу эле танууну гана билдирбестен жаңы сапат, жаңы белгини билдирет:

Wise сөзү – акылман, көптү көргөн, а unwise – акылсыз, ылайыксыз деген маанини берет жана “foolish” сөзүнүн маанисине жакындашат. “Unhappy” сөзү “miserable” сөзүнүн маанисин берет. Адатта “un” префиксиндеги сын атоочтор “un” менен эмес “less” суффикси менен берилет, мисалы:

careful – careless (uncareful)

thoughtful – thoughtless (unthoughtful)

The barometer is useless: it is as misleading as the newspaper forecast (Richard 1984:70).

Барометр бесполезен: он такой же обманчивый, как прогноз в газете. Фрэнки слушал затаив дыхание. Его рука выглядела безжизненной и бледной.

Барометр газетадагы прогноз сыяктуу пайдасыз жана калпычы.

Frankie listened breathlessly. His hand looked lifeless and pale. (Graham 1976:26).

Френки демин ичине катып укту, анын колу жансыз жана купкуу көрүндү.

Герман тилиндеги *in-* префиксине тектеш латын тилиндеги *in-* префикси француз тилиндеги өздөштүрүлгөн сөздөрдөн пайда болгон:

Incorrect – туура эмес

Innumerable – эсепсиз, көп

in- префикси *il-, im-, ir-, il-* сөздөрдө *l-, im-, p-, b-, m-, u-, ir-* сөздөрүндө төмөндөгү варианттарга ээ:

illegal – мыйзамсыз

irresponsible – жоопкерсиз

impossible – мүмкүн эмес

Мында айрым сөздөр семантикалык жылышка кабылган, мисалы “infamous”-“уятсыз”.

She had met innumerable people of all kinds and I think she summed them up shrewdly enough according to the standards of the small Virginian town where she was born and bred (Graham 1976:78).

Ал аркыл элдердин сансыз көптүгүнө жолуккан жана өзү туулуп өскөн, тарбияланган Вержиния шаарынын стандартына ылайык аларды жетиштүү денгээлде баалаган деп ойлойм.

He'd have invented the most extravagant and incredible sins to confess to (Richard 1984:32)

Аларга өкүнүч кылыш үчүн, ал абдан укмуш жана чындыкка окшобогон айыпты ойлоого мүмкүн эле.

Must you talk in that awful dry inhuman way?(Richard 1984:38).

Сөз ушундай суук адамгерчиликсиз кейипте сүйлөшүүңүз керек беле?

He was indefatigable (Graham 1976:38). Ал чарчоону билген эмес.

mis- префикси жалпы герман тилдериники, ал баарыдан мурда этиштик унгуларда туунду сөздөрдү жасайт, мисалы: *mistrust* – ишеничсиз

misfit – жарамсыз адам (неудачник)

Сөздөрдүн бири тануу мааниде болсо, ал эми башкасы кыймыл-аракеттин туура эместигин билдирет.

miscalculate – эсептен жаңылуу (“неправильность”)

mistrust – ишенбөө (“отрицательность”).

I have never began a novel with more misleading as the newspaper forecast (Richard 1984:3) Мен эч качан романды чон ишеним менен баштаган эмесмин.

The barometer is useless: it is as misleading as the newspaper forecast (Richard 1984:70). Барометр газетадагы абаөйрайы сыяктуу эле пайдасыз жана калпычы.

Латын тилинен алынган *dis-* префикси англис тилинде орто англиялык мезгилде француз тилинен кабыл алынган сөздөрдүн курамында пайда болгон: *discover* – ачуу, белгилүү кылуу

disdain – жек көрүү

dis- префикси эзелки эмес англис тилиндеги сөз жасоочу элементтер сыяктуу англис тилиндеги сөз жасоочу каражат катары француз тилиндеги негиздей эле англис тилинде да колдонула баштаган [1]. Бул атоочтук негиздерден жаңы сөз жасайт:

I do not want the reader to think I am making a mystery of whatever it was that happened to Larry during the war that so profoundly affected him, a mystery that I shall disclose at a convenient moment (Graham 1976:52).

Мени китеп окуучулар жок нерседен сыр жаратат деп ойлоолорун каалабайм, согуш мезгилинде Ларриге терең таасир калтырган жашыруун сырды мен убагы келгенде ачам.

When critics disagree the artist is in accord with himself (Wild 1979:19).

Сынчылар бири-бири менен тил табыша албаганда, художник өзү менен өзү калат.

As a matter of fact, to be absolutely candid, I rather disliked him (Richard 1984:23). Туурасын айтканда, эгерде абдан ак ниет болуу, бул мага жакпайт.

He tried to amuse himself with them, but he really distrusted them, disliked them(27). Ал убакытты кыскартууга аракеттенди, бирок чындыгында аларга ишенбеди, алар ага жакпады.

She is distressed now and trifle incoherent (Richard 1984:41).

Ал азыр тынчсызданып турду жана өзүн кичине чаржайыт сезди.

Francesca disarranged the bed (Richard 1984:40).

Франческо орунтугун чачып таштады.

Бул префикстин же ушул префикс менен пайда болгон сөздүн туура мааниси – туунду сөздөгү негиз аркылуу берилген кыймыл-аракетти же белгини, сапатты тануу болуп саналат.

Грек тилиндеги **anti-** префикси башка саналып өткөн префикстерге караганда өзүнүн “каршы” деген лексикалык маанисин сактап калган. Бул префикс жаңы англис мезгилинде гана пайда болгон анын адабий стилинде колдонулушу чектелген [2]. Баарынан көбүрөөк ал илимий жана коомдук саясий маанидеги сөздөрдө кезигет:

antifascist, anticyclone, anticlimax, antiithesis.

Бул префикстин айрым өздүк маанилери туунду сөздүн графикалык формасында айтылат, мындай туунду сөздөрдүн көпчүлүгү дефис аркылуу жазылат: *anti-social, anti-aircraft, anti-Jacobin* etc.

Латын тилинен келип чыккан **counter-** префикси *anti-* сыяктуу эле өзүнүн лексикалык маанисин сактайт, ошондуктан айрым изилдөөчүлөр аны контр-префикси деп аташат, ал орто кылымдагы Англия мезгилинде француз тилинен келген сөздөрдүн курамында пайда болгон, анын мааниси болжолдуу *anti-* башкача айтканда “каршы” маанисине дал келет. Бул префикстин колдонулушу кептин адабий тилдик жактан чектелет [1]. Жалпы саясий адабияттарда анын өз алдынча дефис аркылуу жазылуусу кененирээк таркалган: *counter-act* – *нейтралдаштыруу, каршы-аракет*

counter-balance – *каршы салмак*

Ошентип төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарууга болот: терс маанидегисуффикстер жана префикстердин болушу терс аффикстердин бир кыйла көп бөлүгүн префикстер түзөт. Көпчүлүк изилдөөчүлөр ар кыл сөз түркүмдөгү негиздер менен терс аффикстердин айкалышы бир тилден экинчи тилге, же бир тилдин алкагында ошол эле тилде өзгөрүүгө дуушар болот.

Сын атоочтор сейрегирээк, ал эми зат атоочтор баарынан көбүрөөк **un-** (этиштик омоним *un-*) *non-, in-, (im-, il-, ir-, dis-, mis-* префикстери менен колдонулат. Мааниси боюнча бир кыйла жакын префикс *un-, non-, in-* болуп саналат. Бири-биринен мааниси жагынан азыраак айырмаланган дублет- сөздөрдүн бар экендигин төмөнкү мисалдар күбөлөндүрүп турат [4]: *nonprofessional – unprofessional* – чебер эмес – профессионал эмес)

inacceptable – unacceptable – ылайыксыз (неприемливый).

Ошентип, англис тилиндеги терс маанидеги (тангыч) аффикстер атоочтук негиздерге гана уланат, этиштик негиздер болсо тангыч аффикстер менен айкалышпайт же этиштик тануу бул тилде этиштин аналитикалык формасы **not-** бөлүкчөсү менен берилет.

Корутунду:

Жогоруда айтылгандарды негиз кылуу менен төмөндөгүдөй жыйынтыкка келебиз: англис тилиндеги тануу категориясы лексико-грамматикалык категория болуп саналат, ошол себептүү синтаксистик бирдиктер баяндоочтун позициясында, сүйлөмдөрдүн курамында жардамчы, модалдык же байланыштыргыч этиштерине ‘**not**’ терс сөзүнүн кошулуусу менен түзүлөт, ал эми терс маанини көрсөткөн лексикалык элементтер сүйлөмдүн курамында ар түрдүү позицияда (жагдайда) жолугат.

Ошентип биз тануу категориясынын берилиш ык-жолдорун морфологиялык деңгээлде карадык. Көрүнүп тургандай тануунун мааниси префикстердин жардамы менен берилет. Кийинкиде тануу маанисини лексикалык каражаттарына токтолобуз: алар тангыч этиштер, зат атоочтор, тактооч, ат атоочтор болуп саналат.

Литература:

1. **Афанасьев, П.А.** Обучение диалогической речи при выражении подтверждения и отрицания в современном английском языке [Текст]: Учебное пособие / П.А. Афанасьев. - Ростов Н/Д: РГПИ, 1979. - 97с.
2. **Бондаренко, В. Н.** Отрицание как логико-грамматическая категория [Текст]: Учебное пособие / В. Н. Бондаренко - М., Наука, 1983. -211с.
3. **Бархударов, Л.С.** Грамматика английского языка [Текст] /Л.С. Бархударов, Д.А. Штеллинг. - 4-е изд. исп. - М.: Высш. шк., 1973. - 423с.
4. **Берман, И.М.** Грамматика английского языка [Текст] /И.М. Берман.// М.: Высш. шк, 1994. - 288с.
5. **Кобрина, Н.А.** Грамматика английского языка: Морфология [Текст]: Учеб.пособие / Е.А. Кариева, М.И. Осовская, К.А. Гузеева. // М.: Просвещение, 1996. - 288с.
6. **Монк, Б.** Английский язык [Текст] /Б. Монк. - М.: Дрофа, 2000. - 381с.
7. **Leech, G. A** Communicative Grammar of English [Text] / Leech, G; Svartvik, J. - М.: 1983.- 224р.
8. **Graham, K.** The Wind in the Willows. [Text] - М.: Progress,1976. - 360р.
9. **Richard, Katharine Susannah.** Coonardoo. [Text] - М.: Progress, 1984. - 275р.
10. **Wilde, Oscar.** Selections. [Text] - М.: Progress, 1979. - 444р. - Vol. 2.